

ASMENS CIVILINIO VEIKSNUMO VERTINIMO POKYČIAI PO LIETUVOS RESPUBLIKOS CIVILINIO KODEKSO PAKEITIMŲ 2016 METAIS. VALSTYBINĖS TEISMO PSICHIATRIJOS TARNYBOS PRIE SAM DUOMENYS

Vaiva Martinkienė, Mantas Juodakys, Laura Andriuškevičienė

Valstybinė teismo psichiatrijos tarnyba prie Sveikatos apsaugos ministerijos

Raktažodžiai: civilinis veiksnumas, ribotas civilinis veiksnumas, ekspertinis tyrimas, funkcionavimo sritys.

Santrauka

Straipsnyje pateikiama trumpa asmens civilinio veiksnumo vertinimo istorinė ir teisinė apžvalga Europos sąjungos šalyse, tarp jų ir Lietuvoje. Atliktame darbe yra analizuojami asmenų civilinio veiksnumo ekspertinio vertinimo pokyčiai, susiję su naujais Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso (CK) pakeitimais, įsigaliojusiais nuo 2016 m. sausio 1d. LR CK įtvirtinus riboto civilinio veiksnumo institutą ir numatčius asmens civilinio veiksnumo vertinimą atskirose turtinių bei asmeninių santykių srityse, žymiai pakito teismo psichiatrijos ekspertizų, atliekamų civilinėse bylose dėl asmens civilinio veiksnumo įvertinimo, uždaviniai [1]. Teismo psichiatrams kilo būtinybė labai tiksliai įvertinti tiriamų asmenų funkcionavimo lygį, nustatant atskirose srityse stebimus veiksnumo, neveiksnumo ar riboto veiksnumo požymius. Atsižvelgiant į ekspertinę patirtį, buvo tikimasi, kad riboto civilinio veiksnumo instituto taikymo ribų praplėtimas labiausiai paveiks šizofrenijos spektro ligomis sergančių asmenų civilinio veiksnumo vertinimą. Tyrimo metu buvo atlikta 1837 teismo psichiatrijos ekspertizų duomenų analizė, palyginant 2013 m. ir 2016 m. bendruosius tirtų asmenų demografinius ir specialiuosius medicininius-diagnostinius duomenis bei ekspertinio civilinio veiksnumo vertinimo rezultatus. Tyrimo metu gauti rezultatai parodė, kad bendrieji demografiniai ir specialieji medicininiai-diagnostiniai tiriamųjų duomenys iš esmės liko nepakitę, tačiau išryškėjo ekspertinių vertinimų pokytis visų diagnostinių kategorijų bendroje grupėje ir ypač šizofrenijos spektro sutrikimų diagnostinėje

grupėje. Nustatyta, kad bendroje grupėje riboto civilinio veiksnumo požymiai buvo nustatyti 5 kartus dažniau, o atskirai įvertinus šizofrenijos spektro sutrikimų grupėje – net 8 kartus dažniau. Straipsnyje iškelta asmeninių civilinių teisių ribojimo problema, kuri reikalauja detalesnės analizės ir tolesnių tyrimų.

Įvadas

Veiksnumas (angl. *legal capacity, competency*) – tai asmens gebėjimas savo veiksmais įgyti civilines teises ir susikurti civilines pareigas [2]. Lietuvos Respublikos įstatymai numato, kad visi pilnametystės sulaukę asmenys yra veiksnūs, kol teismo nėra pripažinta kitaip. Veiksnumas priklauso nuo individo psichikos būklės, kuri turi netrukdyti jam suprasti savo veiksmų reikšmę ir juos valdyti. Europos žmogaus teisių teismo yra pripažįstama, kad dėl psichinės ligos gali egzistuoti tam tikri teisėti asmens civilinio veiksnumo ir teisės kreiptis į teismą apribojimai, tačiau jie neturi visiškai atimti asmens teisių ar teisės į teismą [3]. Tokiais atvejais, kai teismo procesas yra itin reikšmingas asmens teisei padėčiai, labai svarbu, kad asmuo turėtų teisę kreiptis į teismą ir turėtų galimybę būti išklaustas pats asmeniškai arba per advokatą [4].

Neveiksnumas (angl. *disability, incapacity, incompetency*) – tai asmens būseną, kai dėl psichikos ligos, sutrikimo ar silpnaprotystės asmuo negali suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti [2]. Visus neveiksnaus asmens sandorius ar kitus civilinius veiksmus jo vardu atlieka globėjas. Neveiksniu ir globos reikalingu iš esmės gali būti pripažintas tik toks asmuo, kurio psichinė ar proto negalia nuolat ir visiškai apriboja galimybę jam orientuotis, dirbti, integruotis, būti ekonomiškai savarankiškam, pačiam daryti sprendimus ir už juos atsakyti.

Ribotas veiksnumas iki 2016 m. LR CK pakeitimo buvo retai taikoma kategorija, susijusi tik su viena psichikos

sutrikimo rūšimi- priklausomybe alkoholiui, narkotinėms ar kitoms psichoaktyvioms medžiagoms [5].

Neveiknumo koncepcijos istoriniai ir tarptautiniai aspektai. Istoriniuose šaltiniuose užfiksuota, kad jau senovės žydų, krikščionių, arabų įstatymai draudė sudaryti sandorius „nepilnamečiams, protiškai atsilikusiems ir pamišeliams“. Senovės Atėnų teismas sunkių psichikos ligonių turtiniams interesams apsaugoti skirdavo globėją, faktiškai pripažindamas šių asmenų neveiknumą. Naujaisiais amžiais veiknumo vertinimas įgijo teisinę formą. JAV Aukščiausias teismas 1872 m. konstatavo: sandorio pagrindinė idėja reikalauja, kad jame dalyvautų ir susitartų „dvi protaujančios šalys, o pamišęs asmuo (lot. *non compos mentis*) iš principo negali sudaryti veiksmingo sandorio arba sutarties“ [5].

Pastaraisiais metais daugelyje Europos valstybių neveiknumo institutą reguliuojančios normos buvo pakeistos, siekiant sustiprinti neveiksnių asmenų teisinę apsaugą: 2004 m. Vengrijoje, 2005 m. Estijoje, 2005 m. Jungtinėje Karalystėje, 2007 m. Austrijoje, Danijoje, Prancūzijoje, Lenkijoje, 2013 m. Latvijoje ir kitose šalyse. Europos Sąjungos valstybėse narėse dabartiniu metu neveiknumą reglamentuojantys įstatymai skiriasi, taip pat skiriasi ir naudojami terminai. Terminas rūpyba, apibūdinantis ir ribotą, ir visišką neveiknumą, naudojamas Estijoje, Prancūzijoje, Liuksemburge, Portugalijoje ir Ispanijoje, tačiau Lietuvoje jis atspindi tik riboto neveiknumo situaciją. Atskiras nuo visiškos globos riboto veiknumo institutas psichinę ar proto negalią turintiems asmenims įtvirtintas daugumoje Europos valstybių: Čekijoje, Kroatijoje, Estijoje, Lenkijoje, Vokietijoje, Latvijoje ir kitose valstybėse [6].

Estijos civiliniame kodekse įtvirtinta, kad asmeniui nustatoma globa tik tiems aspektams, dėl kurių asmens veiknumas yra apribotas. Kiekvienu konkrečiu atveju teismas sprendžia, kokių veiksmų asmuo negali suprasti ir atlikti savarankiškai. Šiems veiksams atlikti asmeniui skiriamas globėjas.

Čekijos civilinis kodeksas skiria dvi neveiknumo kategorijas: visiškas neveiknumas – skiriama nuolatinė ir pilnos apimties globa; ribotas neveiknumas – skiriama dalinė globa. Ribotas asmens veiknumas nustatomas dviem atvejais: esant psichinės sveikatos problemoms ar intelekto sutrikimams; esant piktnaudžiavimui alkoholiu, narkotikais ar toksinėmis medžiagomis. Teismas, pripažindamas asmenį ribotai veiksniumi, nustato veiklos sritis, kuriose jam reikalinga globa.

Suomijoje nuo 1999 m. galioja Globos paslaugų įstatymas (angl. *Guardianship Services Act*), kuris nurodo, kad veiknumo apribojimas neturi būti didesnis, nei tai būtina.

Didžiojoje Britanijoje veiknumas ribojamas dvejopai: įgaliojimas (angl. *power of attorney*) – jam užtenka ligonio

raštiško įgaliojimo atstovauti jo interesams ligos metu. Ligonis gali bet kada įgaliojimą atšaukti; teismo paskirta turto globa (angl. *receivership*) – ją skiria globos teismas (angl. *the Court of Protection*), paskirdamas globėją (angl. *a receiver*). Ši procedūra tikslinga vyresnio amžiaus ligoniams. Anglijoje ir Velse asmuo yra neveiksnus (angl. *person, who lacks capacity*), jei jis nepajėgia: suprasti informacijos, susijusios su klausimu; išlaikyti šios informacijos atmintyje, kaip sprendimo priėmimo proceso dalies; pranešti apie savo sprendimą (kalbant, naudojant gestų kalbą ar kitas priemones). Neveiknumo sritys ribojamos Anglijoje ir Velse: asmens nuosavybė ar turtiniai klausimai (angl. *affairs*); asmens gerovė (angl. *welfare*). Viena iš svarbių asmens gerovės sričių yra sveikatos priežiūra ir gydymas (pvz.: sprendžiamas klausimas, ar asmuo turėtų būti guldomas į ligoninę ar apgyvendinamas slaugos namuose tinkamo gydymo ar slaugos tikslu).

Škotijoje neveiknumas gali būti nustatomas asmenims nuo 16 m. amžiaus. Sprendimas priimamas 1 m. laikotarpiui. Esant didelei tikimybei, kad būklė nesikeis (demencija, protinis atsilikimas, smegenų pažeidimas), nustatomas 3 m. laikotarpis. Asmuo, kuriam yra nustatytas neveiknumas, pats priima sprendimus dėl santuokos sudarymo, testamentu, balsavimo. Neveiksniu pripažinto asmens asmeninės civilinės teisės nėra ribojamos. Veiknumo klausimai sprendžiami: srityse, susijusiose su turtu ir pinigais; sveikatos ir socialinės gerovės srityse. Galimi globos variantai: įgaliotasis (angl. *power of attorney*) – pasirenkamas iš anksto atstovauti žmogui abejose srityse; globėjas (angl. *withdrawer*) – artimasis ar organizacija, kuri rūpinasi asmeniu ir gali naudoti asmens pinigus jo išlaikymui.

Norvegijoje globėjo turėjimas yra savanoriškas, t. y. asmuo turi pats duoti sutikimą gauti globą. Jei asmuo dėl savo būklės negali duoti sutikimo, tuomet globos klausimą sprendžia teismas. Skiriant globą nustatoma: kokiam konkrečiam tikslui skiriamas globėjas, kuriam laikui, kas bus globėjas (dažniausiai būna šeimos advokatas). Globėjo pareigos yra aptariamoms ir užfiksuojamos raštiškai. Sritis, kuriose gali būti skiriama globa: ekonominiai klausimai – pirkti, parduoti nekilnojamą turtą, mokėti sąskaitas ir pan.; asmeniniai klausimai - sveikatos priežiūra.

Prancūzijoje vartojamas terminas „kuratorius“ (pranc. *curateur*), kuris padeda asmeniui tvarkant turtinius reikalus, tačiau nesikiša į asmeninių santykių sritis. Nustatoma dviejų tipų rūpyba: paprastoji rūpyba (pranc. *curatelle simple*); sustiprinta rūpyba (pranc. *curatelle renforcee*). Antruoju atveju globėjas gali perimti visas asmens kasdienes pareigas. Sustiprintas globos lygis apima tiek asmenį, tiek jo turtą. Asmuo, kuris turi globėją, laikomas juridškai neveiksniu.

Slovakija, Slovėnija, Lenkija turi du civilinio veiknumo

apribojimo laipsnius: apribojimas visiems asmens veiksams; apribojimas dėl tam tikrų atskirų juridinių veiksčių.

Vengrijoje vis dar galimas visiškai civilinis neveiknumas, tačiau teisės aktai apibrėžia ir pagalbos asmeniui tam tikrose srityse galimybę: darbo santykių, pajamų valdymo, kilnojamo ir nekilnojamo turto valdymo.

Austrijoje galimi du variantai: globa gali būti nustatoma vienoje arba keletoje asmens gyvenimo sričių; visiškai globa visose srityse.

Graikijoje teisės aktų sistema numato skirtingą globos priemonių intensyvumą: globa visiškai atimanti iš asmens galimybę spręsti dėl teisinių sandorių; globa, pagal kurią asmens sudaryti teisiniai sandoriai įsigalioja tik su globėju pritarimu.

Belgijoje gali būti skiriamas: laikinasis administratorius, kuris padeda turtinėse ir kai kuriose socialinėse srityse; globėjas, kuris padeda globojamajam asmeniui tik tam tikrose teismo nustatytose srityse. Be globėjo pagalbos atlikti veiksmai neturi teisinės galios.

Olandijos civilinis kodeksas numato tris apribojimų rūšis: apsauginį patikėjimą (oland. *bewindvoering*), kurio tikslas apsaugoti turtą ir finansinius interesus; globą (oland. *mentorschap*), kurios tikslas apsaugoti paciento interesus, susijusius su sveikatos priežiūra ir gydymu; visišką globą (oland. *curatele*), kurios tikslas apsaugoti turtą, finansinius interesus ir interesus, susijusius su sveikatos priežiūra ir gydymu.

Vokietijoje globa pakeista į „turto saugojimą“, asmuo išlaiko savo asmenines civilines teises, įskaitant santuoką, testamentą sudarymą.

Švedijoje nuo 1995 m. yra skiriami: asmeninis kontrolierius, kuris veikia asmenų su psichikos negalia prašymu; globėjas (šved. *mentor*), kuris padeda neįgaliajam teisiniais ir kitais klausimais, sprendimas turėti globėją yra savanoriškas, tačiau apylinkės teismas gali globėją paskirti; patikėtinis – tai teismo paskirtas asmens globėjas, kuriam nereikia jokio neįgalaus asmens sutikimo, priimančias teisiškai įpareigojančias sprendimą.

Nedaugelyje Europos Sąjungos šalių yra palikta galimybė nustatyti tik visišką neveiknumą ir visišką globą. Viena iš tokių yra Rumunija, kur teismas skiria tik visišką neveiknumą, vadinamą draudimu. Toks asmuo neturi teisės naudotis savo civilinėmis teisėmis ar atlikti kokių nors teisinių veiksčių.

Civilinio veiksnio apribojimas Lietuvoje. Jau pirmajame Lietuvos Statute 1529 metais deklaruota, kad testamentas galioja tik tada, kai jis buvo sudarytas, turint „gerą atmintį ir sveiką protą“. Statuto penktajame skyriuje „Apie globėjus“ nurodyta, kad: „...pamišėliai, eretikai, nelaisvieji, išeinantys iš proto“ neturi teisės sudaryti testamentą. Statute

rašoma: „išeinantys iš proto, kai pasveiks gali savo testamentus sudarinėti“. Toks skirtingas „pamišėlių“ ir „išeinančių iš proto“ vertinimas rodo, kad jau tada buvo suprantama, kad įvairūs psichikos sutrikimai vertintini skirtingai. Statuto teiginiuose išryškėja, kad aktualūs ir ribojami buvo tik turtiniai santykiai.

Tarpukario Lietuvoje buvo deklaruojama, kad „psichinis ligonis, negalįs dėl ligos teisingai suprasti savo veiksčių reikšmės ir pasėkų, reikia pripažinti negalinčiu daryti juridinių aktų ir neatsakingu už savo elgesį“. Tokiu atveju „turėtų būti iš karto uždedama globa“ (Blažys, 1935). Santuokos klausimas tarpukario Lietuvoje buvo apibrėžiamas taip: „silpnapročiams ir bepročiams uždrausta tuoktis“. Taigi, tarpukario Lietuvoje buvo vertinamos ir ribojamos ne tik turtinių, bet ir asmeninių santykių sritys.

Lietuvoje iki 2016 metų sausio 1 d. galiojo Lietuvos Respublikos CK nuostata, kad veiksnumas galėjo būti teismine tvarka apribotas - t.y. ribotas civilinis veiksnumas galėjo būti nustatytas – tik asmenims, piktnaudžiaujantiems alkoholiniais gėrimais, narkotikais ar kitomis psichoaktyviomis medžiagomis. Žinome, kad priklausomybė nuo alkoholio ir kitų narkotinių bei toksinių medžiagų pažeidžia priklausomo individo gebėjimą valdyti savo veiksmus ir taip sąlygoja jo paties bei šeimos narių patiriamą didelę finansinę žalą.

Naujoje nuo 2016 metų sausio 1 d. įsigaliojusioje Lietuvos Respublikos CK redakcijoje 2.11 straipsnis suformuluotas taip: fizinis asmuo, kuris dėl psichikos sutrikimo iš dalies negali suprasti savo veiksčių tam tikroje srityje reikšmės ar jų valdyti, gali būti teismo tvarka pripažintas ribotai veiksniumi toje srityje. Asmens veiksnumą apribojus tam tikroje srityje, nustatoma rūpyba [1].

Socialinės apsaugos ministerijos 2014 metų duomenimis, Lietuvoje buvo 244,6 tūkstančių neįgalių suaugusių asmenų, apie 32 tūkstančius (13 proc.) jų turėjo negalią dėl psichikos sutrikimų. Didžiajai daliai asmenų, neįgalių dėl psichikos sutrikimų, skiriamos teismo psichiatrijos ekspertizės įvertinti asmens civilinį veiksnumą. Beveik visiems asmenims, neįgaliems iš vaikystės, sulaukusiems 18 metų, vertinamas jų civilinis veiksnumas ir skiriamos teismo psichiatrijos ekspertizės. Tai nulemia didelį Valstybinėje teismo psichiatrijos tarnyboje prie Sveikatos apsaugos ministerijos kasmet atliekamų ekspertizių civilinėse bylose dėl asmens veiksnumo įvertinimo skaičių.

Pastaruoju metu civilinių bylų dėl asmens pripažinimo neveiksniumi ir ribotai veiksniumi Lietuvos teismuose daugėja: jei 1991 m. buvo išnagrinėtos tik 84 tokios bylos, tai 2000 m. jų buvo 825. Daugėja ir atliekamų VTPT prie SAM teismo psichiatrijos ekspertizių dėl asmens civilinio veiksnumo įvertinimo: 2010 m. jų atlikta 1040, 2013 m. – 1056, 2016 m. – 1157. Toks šio pobūdžio bylų ir teismo psichiatrijos

ekspertizių skaičiaus didėjimas galėtų būti aiškintinas tuo, kad, atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, įsigaliojo tikslesnė turtinių teisių reglamentacija, išnyko galimybė kitiems asmenims veikti neįgalaus asmens vardu ir neteisėtai disponuoti jo turtu.

Panagrinėjus, kokie psichikos sutrikimai konstatuojami, sprendžiant asmens civilinio veiksnumo klausimą, paaiškėjo, kad dažniausiai asmenims, pripažintiems neveiksniais, buvo nustatoma įgyta silpnaprotystė (kraujagyslinė ar kitų ligų sukelta) bei kiti organiniai psichikos sutrikimai. Atliekant teismo psichiatrijos ekspertizės civilinėse bylose dėl asmens veiksnumo įvertinimo 2010 – 2015 m. laikotarpiu, buvo stebimas santykinai didelis neveiksnių asmenų skaičius, kuris svyravo tarp 85,1 proc. (2012 m.) ir 90,3 proc. (2015 m.).

Naujajame Lietuvos Respublikos CK numatyta, kad asmuo gali būti pripažįstamas neveiksniu tik tose srityse, kur jis negali veikti savarankiškai ar su rūpintojo sutikimu, tose srityse jo vardu turi veikti globėjas. Kitose kasdieninio funkcionavimo srityse, kuriose asmuo iš dalies gali suprasti ir valdyti savo veiksmus, jam nustatomas ribotas veiksnumas bei skiriama rūpyba. Vadovaujantis Lietuvos Respublikos CK pakeitimais, teismo nutartimi ekspertams yra pavedama įvertinti asmens psichikos sutrikimo laipsnį ir asmens pajėgumo spręsti klausimus vienoje ar kitoje asmens kasdieninio gyvenimo srityje lygi.

Pagal naujus Lietuvos Respublikos CK pakeitimus teismai naujai formuluoja klausimus teismo psichiatrams ekspertams, kuriuose prašoma detalai įvertinti atskiras asmens funkcionavimo sritis pagal asmens gebėjimų lygį ir atsakyti ar asmuo:

- gali savarankiškai;
- gali su pagalba iš dalies;
- negali savarankiškai funkcionuoti tam tikrose savo gyvenimo srityse.

Klausimų formuluotėse taikomas suprasti ir valdyti iš dalies variantas leidžia įvertinti asmens ribotą gebėjimą suprasti ir realizuoti savo civilines teises atskirose jo funkcionavimo srityse.

Atsakydami į šiuos klausimus teismo psichiatrai ir teismo psichologai ekspertai privalo detalizuoti tiriamo asmens gebėjimus pagal Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2015 m. gruodžio 10 d. įsakyme Nr. A1-742 išdėstytas asmens gebėjimų pasirūpinti savimi ir priimti kasdienius sprendimus vertinimo sritis. Šios sritys suskirstytos į dvi pagrindines grupes: turtinių santykių ir asmeninių santykių. Turtinių santykių srityje ekspertinis sprendimas turi remtis tiriamo asmens kognityvinių gebėjimų lygio įvertinimu, adaptacijos lygio kasdieninėje veikloje nustatymu, turimo turto suvokimo ir gebėjimų disponuoti juo įvertinimu [7]. Svarbiu šios informacijos šaltiniu gali būti

socialinio darbuotojo pateikta pažyma, kuri turėtų tiksliai aprašyti tiriamo asmens kasdieninio funkcionavimo ypatumus ir jo savarankiškumo lygį. Asmeninių santykių srities įvertinimas reikalauja iš eksperto labai detalios tiriamojo asmeninių ir socialinių ryšių analizės, kuri gali remtis tik kokybišku kontaktu ir atidžiu pokalbiu su tiriamuoju, aptariant jo bendravimo su kitais asmenimis ypatumus bei įvertinant asmens socialinę orientaciją įvairiais jo asmeninio gyvenimo klausimais [8]. Daugiametė ekspertinio darbo patirtis supnavo idėją, kad asmens riboto civilinio veiksnumo instituto įtvirtinimas gali pakeisti ne tik asmenų, priklausomų nuo psichoaktyvių medžiagų civilinio veiksnumo vertinimą, bet ir reikšmingai koreguoti asmenų, sergančių lėtiniais psichikos sutrikimais, civilinio veiksnumo įvertinimą, atsižvelgiant į išlikusių gebėjimų funkcionuoti atskirose gyvenimo srityse lygį [9].

Tyrimo tikslas – įvertinti, kokie esminiai pokyčiai stebimi asmenų civilinio veiksnumo ekspertiniame vertinime, įsigaliojus Lietuvos Respublikos CK pakeitimams, susijusiems su riboto civilinio veiksnumo instituto įtvirtinimu.

Tyrimo objektas ir metodas

Šio tyrimo objektas - teismo psichiatrijos ekspertiniai tyrimai (ekspertizės aktai), atlikti VTPT prie SAM 2013 ir 2016 metais civilinėse bylose, kuriose buvo sprendžiamas asmens veiksnumo klausimas. Iš visų atliktų teismo psichiatrijos ekspertizių skaičiaus buvo atmesta dalis ekspertizės aktų, kurie neatitiko tyrimo reikalavimų.

Tyrimo metu taikytas metodas - pagrindinių ekspertizių metu tirtų asmenų bendrųjų demografinių rodiklių (lytis, amžius, išsilavinimas) bei specialiųjų medicininių- diagnostinių rodiklių (diagnozė, diagnozių grupė) ir ekspertinių asmens veiksnumo lygio įvertinimo sprendimų palyginamoji analizė, siekiant nustatyti dinامينius pokyčius, sąlygotus riboto civilinio veiksnumo instituto įtvirtinimo.

Tyrimo duomenys

Tyrimo metu iš viso išanalizuoti 1837 teismo psichiatrijos ekspertizių aktai: iš atliktų 2013 m. 1103 išanalizuoti 1004 aktai, iš 2016 m. atliktų 1157 - 833 aktai. Juose įvertinti pagrindiniai ekspertizės aktuose atsispindintys tirtų asmenų demografiniai rodikliai (lytis, amžius, išsilavinimas) bei medicininės-diagnostinės kategorijos ir ekspertizės metu nustatyti civilinio veiksnumo lygiai - veiksnumo, riboto veiksnumo ar neveiksnumo požymiai.

Duomenų analizė pagal tirtų asmenų lytį. Nustatyta, kad tiek 2013 m., tiek ir 2016 m. tirtų asmenų santykis pagal lytį buvo panašus - vyrų tirta 2 kartus daugiau, negu moterų: vyrų 62,5 proc. 2013 m. ir 61,9 proc. 2016 m., o moterų – 37,5 proc. 2013 m. ir 38,1 proc. 2016 m.

Išanalizavus 2013 ir 2016 metų duomenis, nebuvo nustatyta reikšmingo skirtumo vertinant asmens veiksnumą pagal lytį. Tiek vyrams, tiek moterims buvo nustatytas riboto civilinio veiksnumo atvejų padidėjimas 2016 m., kartu stebėtas tiek vyrų, tiek moterų asmens civilinio neveiksnumo procentinio santykio sumažėjimas.

Duomenys pagal tirtų asmenų išsilavinimą. Tyrimo duomenimis, asmens civilinis veiksnumas 2013 ir 2016 metais daug dažniau vertintas asmenims, turėjusiems žemą išsilavinimo lygį: žemą išsilavinimą turėjo 28,2 proc. tiriamųjų 2013 m. ir 27,9 proc. 2016 m. Vidurinį išsilavinimą tirti asmenys turėjo kiek rečiau, tačiau panašiu dažnumu lyginant 2013 ir 2016 metų duomenis: 2013 m. - 25,9 proc. ir 2013 m. - 23 proc. tirtų asmenų. Aukštasis išsilavinimas buvo nustatytas labai nedideliame skaičiui asmenų, kuriems buvo vertintas civilinis veiksnumas, šis santykis, lyginant dvejų metų duomenis, buvo panašus: 6,4 proc. 2013 m. ir 5,0 proc. 2016 m. Pažymėtina, kad, tyrimo duomenimis, net 18,2 proc. 2013 m. ir 24,7 proc. 2016 m. asmenų, tirtų dėl asmens civilinio veiksnumo, neturėjo net pradinio išsilavinimo, buvo lankę vos vieną ar dvi klases ar buvo beraščiai. Tai sietina su kitais demografiniais šios grupės tiriamuosius apibūdinančiais duomenimis – amžiumi (dominavo asmenys per 60 m. amžiaus) bei diagnostine kategorija (didelis skaičius protinio atsilikimo iš vaikystės atvejų).

Pasiskirstymas pagal amžiaus grupes. Tyrimo metu įvertintas tiriamųjų asmenų pasiskirstymas pagal amžiaus grupes, išskiriant darbingo amžiaus tarpsnį (26-60m.) bei asmenis, kuriems tyrimo metu buvo daugiau nei 90 metų.

Įvertinus 2013 m. duomenis, nustatyta, kad didžiausia grupė tirtų ekspertizėse asmenų buvo 61-89 m. amžiaus – 56,2 proc. visų tiriamųjų. Kitos amžiaus grupės sudarė mažesnę dalį: 18-25 m. – 17,9 proc., 26-60 m. - 20,8 proc., per 90 m. – 5,1 proc. iš visų tirtų asmenų. Bendra asmenų per 60 m. amžiaus grupė sudarė kiek daugiau nei pusę (61,3 proc.) visų 2013 m. tirtų asmenų.

Tyrimo duomenimis, 2016 m. didžiausią grupę taip pat sudarė 61-89 m. amžiaus asmenys - 57,4 proc. visų tiriamųjų. Kitos amžiaus grupės 2016 m. sudarė mažesnę dalį: 18-25 m. – 14,8 proc., 26-60 m. – 21 proc. iš visų tirtų asmenų. 2016 metais ženkliai daugiau tirta asmenų per 90 m. – 16,8 proc. iš visų tirtų asmenų. Daugiau nei 2/3 (74, 2 proc.) tirtų 2016 m. asmenų buvo vyresni negu 60 m. amžiaus.

Palyginus 2013 m. ir 2016 m. tirtų asmenų duomenis pagal amžiaus grupes, išaiškėjo, kad daugiausia ekspertizėse dėl asmens civilinio veiksnumo įvertinimo tirta asmenų daugiau kaip 60 m. amžiaus. Bendras asmenų pasiskirstymas pagal amžiaus grupes buvo panašus, tačiau 2016 m. tirta santykinai daugiau vyresnio amžiaus asmenų, turėjusių 90

ir daugiau metų. Darbingo amžiaus (26-60 m.) tirtų asmenų santykis 2013 m. ir 2016 m. buvo vienodas – apie 20 proc. iš visų tirtų asmenų skaičiaus.

Duomenys pagal medicininės diagnostines kategorijas. Palyginus 2013 m. ir 2016 m. atliktų civilinio veiksnumo vertinimo ekspertizių duomenis, atskirose diagnostinėse kategorijose tirtų asmenų skaičius kito nežymiai:

- demencijos diagnozių grupėje (F00-03) - nuo 61,4 proc. 2013 m. iki 52,8 proc. 2016 m.;
- protinio atsilikimo diagnozių (F70-73) grupėje - nuo 21,5 proc. 2013 m. iki 28,6 proc. 2016 m.;
- šizofrenijos spektro sutrikimų grupėje - nuo 10 proc. iki 13, 4 proc.

Nustatyta, kad bendras tirtų asmenų pasiskirstymas pagal diagnostines kategorijas visų civilinio veiksnumo vertinimo ekspertizių struktūroje išliko panašus. Pažymėtina, kad visiškai nepakito priklausomybių (F10 -13) diagnostinės kategorijos dalis visų asmens civilinio veiksnumo vertinimo ekspertizių struktūroje: tiek 2013 m., tiek ir 2016 m. šios diagnostinės kategorijos nustatytos 1,2 proc. tirtų atvejų.

Tirtų asmenų civilinio veiksnumo įvertinimo duomenų analizė. Visų diagnostinių kategorijų imtyje neveiksnų, ribotai veiksnų ir veiksnų asmenų procentinis santykis lyginant 2013 m. ir 2016 m. ekspertinių tyrimų duomenis, ženkliai pakito:

- neveiksnų asmenų procentinis santykis sumažėjo nuo 91,7 proc. 2013 m. iki 85 proc. 2016 m.;
- ribotai veiksnų asmenų procentinis santykis padidėjo nuo 0,2 proc. 2013 m. iki 2,8 proc. 2016 m.;
- veiksnų asmenų procentas sumažėjo nuo 7,7 proc. 2013 m. iki 2,8 proc. 2016 m.;

Panašus procentas tirtų asmenų buvo pasiūsti detalesniam stacionariniam ištyrimui: 0,4 proc. 2013 m. ir 0,7 proc. 2016 m.

Asmenų civilinio veiksnumo įvertinimo duomenys visų diagnostinių kategorijų imtyje parodė ryškų riboto civilinio veiksnumo įvertinimo atvejų padidėjimą.

Veiksnumo duomenų analizė šizofrenijos diagnostinių kategorijų grupėje. Tyrimo pradžioje buvo daryta prielaida, kad, įsigaliojus LR CK pakeitimams ir įtvirtinus riboto civilinio veiksnumo institutą, būtent šioje diagnostinių kategorijų grupėje galima tikėtis didžiausių pokyčių asmens civilinio veiksnumo vertinimo aspektu. Turimų duomenų analizė parodė, kad šizofrenijos spektro sutrikimų vertinimas ženkliai pakito:

- neveiksnumo požymiai nustatyti 62 proc. 2013 m. ir 54,5 proc. 2016 m.;
- riboto veiksnumo požymiai nustatyti 4 proc. 2013 m. ir net 35,7 proc. 2016 m. ;
- veiksnumo požymiai nustatyti 34 proc. 2013 m. ir tik 9,8 proc. 2016 m.

Atlikto tyrimo duomenys patvirtino keltą prielaidą, kad šizofrenijos spektro sutrikimų grupėje riboto veiksnio vertinimo kategorija turi ypač išryškėti. Atlikto tyrimo duomenys parodė, kad riboto veiksnio atvejų skaičius šizofrenijos diagnostinių kategorijų grupėje išaugo dėka sumažėjusio civilinio veiksnio atvejų nustatymo šioje diagnostinių kategorijų grupėje skaičiaus. Įvertinę tyrimo duomenis, galime teigti, kad naujai įtvirtintas riboto civilinio veiksnio institutas pasitarnavo daug tikslesniam asmenų, sergančių šizofrenijos spektro sutrikimais, civilinio veiksnio įvertinimui.

Probleminiai aspektai

Lietuvoje įsigaliojus Lietuvos Respublikos CK pakeitimams, įtvirtinusiems riboto asmens civilinio veiksnio institutą, sprendžiami klausimai dėl tokių asmeninių santykių sričių kaip santuoka, tėvystės įteisinimas, įvaikinimo teisė, teisė balsuoti ir dalyvauti rinkimuose ribojimo. Šiuo požiūriu Lietuvos Respublikos CK skiriasi nuo eilės kitų ES šalių, kuriose nėra apriojamos šios asmens civilinės teisės.

Atlikto tyrimo duomenys leidžia konstatuoti, kad įvestas riboto civilinio veiksnio institutas sudarė galimybes daug tiksliau įvertinti kiekvieno asmens civilinių teisių ir pareigų realizavimo galimybių ribas, todėl ypač ryškiai pakito ir tapo labiau individualizuotas šizofrenijos spektro sutrikimais sergančių asmenų civilinio veiksnio vertinimas, tačiau kartu tai sukūrė naujus iššūkius ekspertinėje veikloje, vertinant civilinių teisių realizavimo galimybes asmeninių santykių srityse. Manome, kad civilinių teisių ribojimas asmeninių santykių srityse, vertinant asmens civilinį veiksnumą, išlieka jautrus klausimas Lietuvos civilinėje teisėje, ir ši tema gali kelti nemažai diskusijų ateityje. Atsižvelgiant į kitų Europos Sąjungos šalių vykdomą asmenų civilinio veiksnio reglamentavimą ir į VTPT prie SAM sukauptą ekspertinę patirtį, kyla pagrįstos abejonės dėl galimybės taikyti riboto civilinio veiksnio institutą tokiose asmeninių civilinių santykių srityse kaip santuoka, tėvystė ar balsavimo teisė. Manome, kad ateityje yra būtina stebėti tolesnę asmens riboto civilinio veiksnio instituto įgyvendinimo raidą ir atidžiai analizuoti probleminį civilinių teisių ribojimo asmeninių santykių srityse aspektą.

Išvados

1. Tyrimo metu nustatyta, kad praktiškai nekito tirtų asmenų santykis pagal lytį: vyrų tirta 2 kartus daugiau negu moterų.

2. Išanalizavus 2013 ir 2016 metų duomenis, nebuvo nustatyta reikšmingo skirtumo vertinant asmens civilinį veiksnumą pagal lytį.

3. Didžiausią tiriamųjų dalį sudarė asmenys per 60 m. amžiaus.

4. Bendras asmenų pasiskirstymas pagal amžiaus grupes buvo panašus, tačiau 2016 m. tirta santykinai daugiau seno amžiaus asmenų, turėjusių 90 ir daugiau metų.

5. Darbingo amžiaus (26-60 m.) tirtų asmenų procentinis santykis 2013 m. ir 2016 m. buvo vienodas ir sudarė 1/5 visų tirtų asmenų skaičiaus.

6. Asmens civilinis veiksnumas dažniausiai vertintas asmenims, turėjusiems žemą išsilavinimo lygį (28,2 proc. 2013 m. ir 27,9 proc. 2016 m.).

7. Aukštasis išsilavinimas nėra būdingas asmenims, kuriems buvo vertintas civilinis veiksnumas (6,4 proc. 2013 m. ir 5,0 proc. 2016 m.).

8. Nustatyta, kad bendras tirtų asmenų pasiskirstymas pagal diagnostines kategorijas išliko panašus, dominavo demencijos ir protinio atsilikimo diagnostinių grupių kategorijos.

9. Įtvirtinus riboto civilinio veiksnio institutą, bendroje visų diagnostinių kategorijų grupėje sumažėjo procentinė dalis asmenų, kuriems buvo nustatyti visiško civilinio neveiksnio požymiai (91,7 proc. 2013 m. ir 85 proc. 2016 m.) ir sumažėjo procentinė dalis asmenų, kuriems buvo nustatyti visiško civilinio veiksnio požymiai (7,7 proc. 2013 m. ir 2,8 proc. 2016 m.).

10. Įtvirtinus riboto civilinio veiksnio atskirose gyvenimo srityse vertinimą, bendroje visų diagnostinių kategorijų grupėje ženkliai išaugo riboto veiksnio kriterijus atitinkančių tiriamųjų asmenų procentinė dalis (0,2 proc. 2013 m. ir 11,5 proc. 2016 m.).

11. Žymiai pakito šizofrenijos spektro sutrikimais sergančių asmenų civilinio veiksnio vertinimas: ryškiai išaugo riboto civilinio veiksnio atvejų (4 proc. 2013 m. ir 33 proc. 2016 m.) ir ženkliai sumažėjo visiško veiksnio atvejų (34 proc. 2013 m. ir tik 9,8 proc. 2016 m.).

Literatūra

1. Lietuvos Respublikos Civilinis Kodeksas, 2016.
2. Teismo ekspertizės teorija ir praktika. Jurisprudencija. Mokslo darbai, 2005; 66(58):120-129.
3. Pūraitė-Andrikienė D. Kai kurie Lietuvos teisės aktuose įtvirtinto neveiksnio instituto probleminiai aspektai. Teisės problemos, 2012; 3(77).
4. Bagdonavičiūtė G. Ar veiksnio ribojimas Lietuvos Respublikos CK suderinamas su Europos žmogaus teisių konvencija ir Neįgaliųjų teisių konvencija? Vytauto Didžiojo universitetas, Teisės fakultetas, Kaunas, 2014.
5. Radavičius L. Veiksnio, riboto veiksnio ir neveiksnio sąvokos, jų evoliucija ir šiuolaikinis supratimas, Psichiatrijos žinios, 2006; 3(40).
6. Legal capacity of persons with intellectual disabilities and persons with mental health problems, European Union Agency for fundamental Rights 2013.

7. Assessment of older adults with diminished capacity: Handbook for psychologists 2008.
8. Ciccone JR. Civil competencies: ed. R. Rosner. Principles and Practice of Forensic Psychiatry 2003; 308-315.
9. Galietta M, Garcia – Mansilla A, Stanley B. Assessing Civil Capacities: ed. Weiner IB, Otto RK. The Handbook of Forensic Psychology 2014; 219-236.

**DIFERENCIES IN CIVIL CAPACITY EVALUATION
AFTER CHANGES IN CIVIL CODE OF REPUBLIC
OF LITHUANIA IN 2016. DATA FROM NATIONAL
FORENSIC PSYCHIATRY SERVICE UNDER
THE MINISTRY OF HEALTH OF LITHUANIA
V. Martinkienė, M. Juodakys, L. Andriuškevičienė**

Key words: civil capacity, diminished civil capacity, forensic psychiatric evaluation, areas of functioning

Summary

After the changes in the Diminished Civil Capacity Institution were made following the changes in the Civil Code of the Republic

of Lithuania in 2016, new challenges for forensic psychiatry evaluation have arisen. It has become necessary to evaluate the level of a person's every day functioning in such areas as management of a person's property and personal interactions. It was presumed that the changes in the Civil Code will have the biggest influence for persons within the diagnostic group of schizophrenia. Data from 1837 forensic psychiatry evaluation reports was analysed. The biggest changes and rising figures of diminished civil capacity were found in the schizophrenia group. The authors are raising the issue that an according evaluation of civil rights in the area of personal interactions the further evaluation of diminished civil capacity implementation is needed.

Correspondence to: vaiva.martinkiene@vpt.lt

Gauta 2017-10-03